

Emîr Ebû'l-Fadl el-Mikâlî ve Edebî Çalışmaları Emir Abu'l-Fadl al-Mikâlî and His Literary Works

Nurullah Yılmaz *

Öz

Mikâlîler, diğer adıyla Mikâloğulları Ortaçağ'da Müslüman Orta Asya coğrafyasında hüküm süren önemli emirliklerden biridir. Hem İslâmî ilimler, hem de Arap dili ve edebiyatı alanında faydalı çalışmalar yapmış olan bu aile, sadece siyasal alanda değil, ilmi ve edebî alanda da İslâm kültür ve medeniyetine hizmet etmiştir. Söz konusu aileye mensup pek çok kişi milâdî 9-11. Yüzyıllar arısında Horasan bölgesinde komutanlık ve valilik gibi önemli görevler üstlenmişler, bunun yanı sıra hem aile içerisinde şair ve kâtip gibi önemli simalar çıkartarak hem de emirlik hizmetine giren diğer edipleri himaye ederek Arap dili ve edebiyatı alanında yararlıklar sağlamışlardır. Önde gelen aile mensupları içerisinde en dikkate değer isimlerden birisi de dönemin tanınmış âlim, kâtip ve şairlerinden Emir Ebû'l-Fadl 'Ubeydullah b. Ahmed el-Mikâlî'dir. Bu çalışmada Emir Ebû'l-Fadl el-Mikâlî'nin hayatı, edebî kişiliği hakkında kısa bir bilgi verilerek şiir ve nesir türü yazılarından örnekler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mikâlîler, Emir Ebû'l-Fadl el-Mikâlî, Maveraünnehr, Horasan, Gazneliler.

Abstract

The Mikâlîs, also known as Sons of Mikâlî, were one of the emirates that ruled in the Muslim Central Asia in the Middle Ages. This family, which made important contributions to both Islamic sciences and Arabic language and literature, given a significant momentum to the history of Islamic culture and civilization not only in the political field but also in the scientific and literary field. Many people belonging to the family undertook important duties such as military command and governorship in the region of Khorasan Over the centuries besides, they provided great benefits to Turkish Islamic history in the scientific and literary field. One of the most notable names the prominent family members is Emir Abu'l-Fadl 'Ubeydullah b. Ahmed al-Mikâlî. In this study, the life and literary personality of Emir has been examined and examples of poetry and prose has been given.

Keywords: Mikâlîs, Emir Abu'l-Fadl al-Mikâlî, Mavaraunnehr, Horasan, Ghaznavids.

*Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

E-mail: nurullah.yilmaz@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-1354-7991>

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Nurullah Yılmaz
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Submission /Başvuru:
10 October/Ekim 2020
Acceptance /Kabul:
08 November/Kasım 2020

Atıf/Citation:
Yılmaz, Nurullah. "Emîr Ebû'l-Fadl el-Mikâlî ve Edebî Çalışmaları", Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS), 3/2 (2020/2), 297-312.

Extended Abstract

The Mikâlîs, were one of the emirates that ruled in the Muslim Central Asia geography in the Middle Ages. Many people belonging to the family undertook important duties such as military command and governorship in the region of Khorasan heritage 9-11. Over the centuries they provided great benefits to Turkish Islamic history in the scientific and literary field. Its origin dates back to the pre-Islamic Transoxiana region. Sons of Mikâlî, apart from Tahirîs, Saffârîs, Sâ mânîs and Ghaznavids, had important roles in administration in the first periods of the Seljuks. One of the most notable names among prominent family members is Emir Abu'l-Fadl 'Ubeydullah b. Ahmed al-Mikâlî.

He is the son of Abu Nasr Ahmed Ibn Ali Mikâlî. He is also known with the nickname "Vizier Mikâlî" because he was the clerk and minister of Gazneli Mahmud for a period. It is understood that he received a good education by visiting the Transoxiana regions, especially due to his interest in hadith science. In the period he was minister and clerk, he participated in the councils of scholars as well as administrative activities, and also organized science and literature assemblies himself. Thanks to all these activities, he became a brilliant and highly skilled author. There is no sufficient and satisfactory information about his life in classical Arabic literature sources. However, Ebu Mansur es-Sealibi, who lived in the third century of the Hijri in the ninth century and was also a poet and author, devoted a large place to al-Mikâlî in his work named *Yetimetud dehr*. Es-Sealibi worked under the care of the minister and author al-Mikâlî, therefore, He speaks of al-Mikâlî's lineage, glory, fame, nobility and generosity. Then he talks about his literary personality, poetry and writings. He talks about how skillfully he used eloquent arts in both poetry and prose. Es-Sealibi devoted 30 pages of his work called *Yetime* entirely to al-Mikâlî and gave many examples of his poetry and prose texts. While as-Se'âlibî compares Emir Eb'l-Fadl al-Mikâlî with his contemporaries, in a position equivalent to Ibnu'l-'Amîid in the art of literature, as-Sahib b. "Abbâd's successor sees it as an alternative to Abu İshak as-Sâbî." While evaluating his poems, he said, "It is as if Abdullah Ibn Mu'tezz and Abu Firâs al-Hamdânî were removed from their graves again after they died and they are reading poems ...".

Whether in the form of a poetic text or prose writing, "ihvâniyyât" is the examples of correspondence between each other, equal to each other in terms of position and prestige. "Sultâniyyât" is the examples of correspondence between the minister or sultan, caliph or minister, sultan or caliph. One of the genres that al-Mikâlî exhibited the best examples in both types of writing, namely verse and prose, is also the type of "ihvâniyyât" which is widely used in the art of writing treatises. The origin of the word comes from the Arabic word "ihvân", meaning "brothers". These are the letters written by close friends and friends to each other in the treatise style, using intense literary arts. İhvaniyyat type poems are common. In addition, he wrote poems on pride, enthusiasm, praise, flirtation, description, wisdom, philosophy and humor. Also, he wrote sample texts of literary and artistic value in the genres of depictions, rebukes, congratulatory messages, and condolences, especially in the type of *ikhvaniyyat*.

Abu'l-Fadl al-Mikālī is a man who can use rhetoric and other arts in classical Arabic verse and prose genre equally, and thanks to this virtue, he was a pioneer of his era in both poetry and prose, and earned a rightful reputation as a writer, poet and one of his prose is historic. He served as a local governor in Nishapur and surrounding areas, and then served as a clerk and minister in the Ghaznavids State. It is understood that while performing his duties in these positions without interrupting the state business in a good way. On the other hand, he spent all of his remaining time for scientific and literary activities. Being the subject of many writers and poets, especially Abu Mansur as-Se'ālibī, is the most obvious sign of this.

Emîr Ebû'l-Fadl El-Mîkâlî ve Edebî Çalışmaları

GİRİŐ

Ortaçağ İslâm coğrafyasında ilmî, edebî ve kültürel hayat oldukça ileri bir seviyede idi. Abbasiler döneminde hem Sünnî hilafet merkezi Bağdat, hem de farklı bölgelerdeki Arap, Fars ve Türk unsurlardan oluşan Müslüman devlet veya emirlikler siyasal, sosyal ve kültürel aktiviteler konusunda adeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Potansiyel olarak sürekli putperest Moğolların tehdit ve işgallerine maruz kalmış olmalarına rağmen Orta Asya Müslüman Türk coğrafyası özellikle Mâverâünnehr bölgesindeki yerel güçler İslâmî değerleri temsil etme uğrunda canla başla mücadele etmişler, her zaman başı çeken taraf olmaya çalışmışlardır.¹ Nitekim yöneticileri ve temsilcileri olarak âlim ve edip kişilerden oluşan Mîkâloğulları ailesi buna en güzel örnek teşkil etmektedir. Hemen her biri ilmî ve edebî faaliyetlere damgasını vurmuş kimselerden oluşan bu ailenin önde gelenlerinden birisi de âlim, fazıl ve edip kişiliği ile tanınmış olan Emir Ebû'l-Fadl Ubeydullah b. Ahmed el-Mîkâlî'dir.

Mîkâlîler

Milâdî 9-11. Asırlar arasında Orta Asya'da Mâverâünnehr bölgesinde hükümran olmuş bölgesel emirliklerden biridir. Emirliğe ismini veren Mîkâl'in oğlu Muhammed (ö. 250/846) ve onun oğlu Abdullah (ö.308/920) Tâhirîler'e bağılı olarak önemli askerî hizmetlerde bulunmuştur. Abdullah'ın oğlu Ebû'l-'Abbâs İsmâil dinî ilimlerde iyi eğitim almış, özellikle hadis alanında ihtisaslaşmış, bu sayede adından sıkça söz edilen bir şair ve edip olmuştur. Abdullah'ın bir diğeri oğlu Cafer Muhammed (ö. 388/998) babasından sonra Nişâbûr valiliği yapmış olan ailenin nüfuzlu şahsiyetlerinden biridir. Mîkâloğulları'nin en parlak simalarından biri de Hasenek lakabıyla bilinen ve aynı zamanda Gazne hükümdarı Sultan Mahmûd'un vezirliğini yapmış olan Ebû Cafer Muhammed'in oğlu Ebû Alî Hasan b. Muhammed'dir.²

¹ Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s.134-141.

² Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Osman Gazi Özgüdenli, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2005, "Mîkâlîler" maddesi, c. XXX, s.46-47.

Mikâloğulları Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gazneliler'den başka Selçuklular'ın ilk dönemlerinde yönetimde önemli görevler üstlenmişlerdir.³ Ailenin önde gelenlerinden ve tarihe mal olmuş şahsiyetlerden biri de Emir Ebû'l-Fadl Ubeydullah b. Muhammed b. Ahmed el-Mikâlî'dir.

Emir Ebu'l-Fadl Ubeydullah b. Ahmed el-Mikâlî

Ebû Nasr Ahmed İbn 'Alî el-mikâlî'nin oğludur. Bir dönem Gazneli Mahmûd'un da kâtip ve vezirliğini yaptığı için "Vezir Mikâlî" lakabıyla da bilinir. Baba oğul, yani hem Ebû Nasr, hem de Ebû'l-Fadl meşhur İranlı şair Esedî Tusî'nin memduhlarındandır. Döneminin bütün eserlerinde asıl adı "Ubeydullah" olarak geçmektedir. Hayatının ilk yıllarına dair günümüze çok fazla bilgi ulaşmamıştır. Dolayısıyla doğum tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda eğitim durumu hakkında pek fazla bilgi yoktur. Fakat ismi Horasan'da Ebû 'Amr b. Hemedân ve Buhara'da Ebû Bekr Muhammed b. Sâbitu'l-Buhârî ile birlikte anılmaktadır. Özellikle hadis ilmine olan ilgisinden dolayı birçok yeri gezmiştir. Henüz küçük yaşta Horasan ve diğer Mâverâunnehr bölgelerini gezerek iyi bir ilmi ve edebi donanıma sahip olmuştur.⁴

Edebî Kişiliği

Vezirlik ve kâtiplik yaptığı dönemde yönetim faaliyetlerinin yanı sıra ya âlim ve ediplerin edebiyat sohbetleri içeren meclislerine katılmış ya da kendisi bizzat ilim ve edebiyat meclisleri düzenleyerek, vakitlerini dolu, ömrünü bereketli bir şekilde geçirmiştir. Parlak bir edip ve oldukça yetenekli bir kâtipti. O kadar ki onun teşbih, istiare, kinaye vs. bedii sanat unsurlarını içeren secili nesirlerini şiirlerinden ayırmak pek güçtür.⁵

Klasik Arap edebiyatı tarihi kaynaklarından Yetîmetu'd-dehr adlı eserin sahibi Ebû Mansûr es-Se'âlibî (ö. 430/1058), Emir Ebû'l-Mikâlî için yaklaşık 30 sayfalık özel bir bölüm ayırmıştır. el-Mikâlî'nin şiir ve nesirlerinden örnekler sunduğu bu bölümün hemen başında Mikâlîler ve ona istinaden himayesinde çalışmış olduğu Ebû'l-Fadl el-Mikâlî'den bahsederken kendine has secili üslubuyla oldukça çarpıcı ve iddialı değerlendirmelerde bulunmuştur:

³ Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 47.

⁴ Muhammed Ali Azerşeb, *Pejuheşi Derbare-yi Âsâr u Nushe-yi Ebu'l Fadl Mikâlî: Edeb-i 'Arabî*, Tahran, 1976, c.II, s.139; Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhu'l-İslâm es-siyâsî ve 'd-dînî ve 's-sekâfî ve 'l-ictimâ'î I-IV*, Kahire: Mektebetu'n-nahdati'l-Mısriyye, 1991, c. III, s. 80-110.

⁵ 'Umer Ferrûh, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1989, c. III, s. 116.

“Ailenin soyundan, asaletinden, şan ve şerefinden, atalarının ve etrafındakilerin cömertliğinden, hem geleneği ve hem de yeniliği nasıl temsil ettiklerinden, başta şiir ve nesir sanatı olmak üzere edebiyatın hemen her alanında, tüm söz sanatlarında ne derece üretken olduklarından bahsedecek olursak kitaplara sığmaz, çekmeceler almaz, kalemlerin mürekkebi kurur ...”⁶ Müellif devamında şu ifadelerle yer vermiştir:

Emir Ebû'l-Fadl, Mîkâloğulları sülalesinde ailenin kendisinden önceki ve sonraki dönemde yaşamış önde gelenleri ile kıyaslanacak olursa ay ışığı karşısında güneş ışığı gibi kabul edilir. Diğerlerine göre konumu itibariyle problem çözücü bir kişiliğe sahiptir. Kendisinden önce yaşamış olan aile büyüklerinin taşıdığı her türlü güzel huyları bünyesinde barındırdığı gibi edep ve terbiyesi, asaleti, insanlara karşı alçakgönüllülüğü, onlara karşı dost ve kardeşçe yaklaşımı, bunun yanı sıra kitabet ve belagat sanatında sergilediği özel yetenekleri ile onlardan daha üstün bir konuma yükselmiştir. Bu öyle bir hal almış ki sanki Allah onun kalbine başarı ve liderlik özelliklerini ilham etmiş, fakirlikle birlikte gururu onun karakterine yerleştirmiştir.⁷

Kendisi de devrin ünlü ediplerinden olan es-Se‘âlibî, Emir Ebû'l-Fadl el-Mîkâlî’yi çağdaşı olan diğer ediplerle karşılaştırırken kitâbet sanatında İbnu'l-‘Amîd’e eşdeğer bir konumda, es-Sâhib b. ‘Abbâd’ın halefî, Ebû İshak es-Sâbî’nin dengi olarak görür. Şiirlerini değerlendirirken ise “Sanki Abdullah İbn Mu‘tezz ve Ebû Firâs el-Hamdânî öldükten sonra kabirlerinden tekrar çıkartılmışlar da şiir okuyorlar ..”⁸ şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.

Risale Sanatında el-Mîkâlî’nin Yeri ve Önemi

Klasik Arap edebiyatında nesir sanatı şiire göre daha sonraki dönemlerde gelişme göstermiştir. Birinci Abbâsî Asrı’nda Abdulhamîd el-Kâtib ile (ö.133 h./749 m.) başlayıp Üçüncü Abbasi asrında İbnu'l-‘Amîd, es-Sâhib b. Abbâd ve Eu Bekr el-Hârizmî (ö.323/945) ile zirveye ulaşmıştır. Klasik Arap nesrinin alt kolu olan “kitâbet sanatı”, hem kişisel hem de resmi yazışmaların yazım üslubunu kapsamaktadır. Dolayısıyla bu üslup “Risâle yazım sanatı” veya doğrudan “resâil” şeklinde zihinlere kazınmıştır. Sanatlı nesir de diyebileceğimiz risale yazım sanatının altyapısını aslında “teressül üslubu oluşturmaktadır. Temelde “sec‘î” sanatına dayalı olan teressül üslubu başta “ihvâniyyât” türü olmak üzere kitap mukaddimeleri, edipler arasında geçen dînî, siyâsî, edebî münakaşalar gibi çeşitli

⁶ Ebû Mansûr es-Se‘âlibî, *Yetîmetu’ d-dehr fi ehli mehâsini’l- ‘asr*, c. I-IV, Kahire: Dâru’l-‘ilm lil-melâyin, 1960, c. IV, s. 4/354

⁷ es-Se‘âlibî, *a.g.e.*, c. IV, s.355.

⁸ es-Se‘âlibî, *a.g.e.*, c. IV, s.355.

amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. Temelde bedii sanatlar ağırlıklı olmakla beraber bu sanatı icra eden kâtipler, anlam bakımından söze güç katmak için teşbih, mecâz, istiâre ve kinâye sanatlarını yerli yerince kullanmışlardır.⁹

el-Mîkâlî, nazım ve nesir türünde de en güzel örneklerini aynı zamanda risale yazım sanatında yaygın olarak kullanılan “ihvâniyyât” türünde vermiştir. Kelimenin kökeni itibariyle “kardeşler” anlamındaki Arapça “ihvân” kelimesinden gelmektedir. Yakın dost ve arkadaşların risale üslubu ile birbirlerine yazdığı yoğun edebî sanatların kullanıldığı mektup tarzında yazılmış olan yazılardır.¹⁰ İster şiirsel bir metin isterse mensur yazı şeklinde olsun makam, mevki ve prestij açısından birbirlerine eşit ediplerin kendi aralarında yaptığı yazışma örneklerine “ihvâniyyât” denir.¹¹

Şiirlerinden Örnekler

İhvâniyyât (Tavîl)

وَأَلْفَاظُهُ بَيْنَ الْحَدِيثِ فَرَائِدُ

أَخْ لِي أَمَا الْوُدُّ مِنْهُ فَرَائِدُ

وَإِنْ شَهِدَ ارْتِاحَتَ إِلَيْهِ الْمَشَاهِدُ

إِذَا غَابَ يَوْمًا لَمْ يَنْبُ عَنْهُ شَاهِدُ

Benim bir kardeşim var; ona olan sevgim her şeyin önündedir. Onun konuşma esnasındaki sözleri inci taneleri gibidir.

Bir gün ortalıkta gözükmezse gözler onu arar. Ortaya çıkınca görenler memnun olur.¹²

Tertip ettiği dost ve edebiyat meclislerinin müdavimlerinden ve başköşeyi alan meşhur kâtip es-Se‘âlibî’ye ithafen kaleme aldığı tipik bir ihvâniyyât türü örneği olan bu beyitlerinde el-Mîkâlî, dostuna olan iltifatını samimimi bir şekilde belirtmiştir. Ayrıca birinci beyitte mısra sonlarındaki فَرَائِدُ ifadesindeki kafiye ve cinas, hem göze hoş gelmekte, hem kulağı okşamakta, hem de şairin söz söyleme sanatındaki üstünlüğünü gözler önüne sermektedir. Şöyle ki: ilk mısram sonundaki

⁹ Butrus el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab I-IV*, Beyrut: Dâru Nazîri ‘âbbûd, 1989, c. II, s. 30.

¹⁰ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu's-sinâ'ateyn*, Kahire, 1952, s.241; Şevki Dayf, *el-Fenn ve mezâhibuhu fi'n-nesri'l-'Arabî*, Kahire: Dâru'l-Me‘ârif, 1943, s.432.

¹¹ Cebbûr ‘Abdunnûr, *el-Mu‘cemu'l-‘edebî*, Beyrut: Dâru'l-‘ilm li'l-melâyîn, 1984, s.9; Nurullah Yılmaz, “Üçüncü Abbâs Asrında Edebî Çevre”, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.180.

¹² es-Se‘âlibî, *a.g.e.*, c. IV, s.355.

فَرَائِدُ cevap harfî olan ف ile “öncü, önde gelen” anlamındaki رائد kelimesinin birleşmesinden meydana gelmiştir. İkinci mısram sonundaki "فرائد" kelimesi ise “bir, biricik, tek” anlamına gelen Arapça فَرِيد isminin çoğuludur.

Fahr (Munserîh bahrinde)

أشبهَ بعضُ الكلامِ بالعسلِ	سُبْحَانَكَ رَبِّي تَبَارَكَ اللَّهُ مَا
كِرْمٍ وَحُلِيِّ الْحَسَانِ وَالْحَلَلِ	وَالْمَسْكِ وَالسَّحْرِ وَالرَّقَى وَبِنَةِ الْ
نَثْرًا أَوْ نِظْمًا يَسِيرٌ كَالْمَثَلِ	مِثْلَ كَلَامِ الْأَمِيرِ سَيِّدِنَا

Şanı yüce Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih ederim. Ne kadar da benziyor bazı sözler bala,

Miske, büyüye, soylu, güzel kadınlar ve eşlerin süsüne.

*Tıpkı Efendimiz Emir hazretlerinin sözü gibi; örnek olarak gösterilen nazım ve nesir sanatında.*¹³

Yukarıdaki beyitler klasik Arap şiiri ölçütünde tipik bir “övünme” unsuru içermiş olmakla birlikte, bir taraftan dostluk havası içinde söylenmiş olması bakımından dönemin tarzı olarak ihvâniyyât türü ile iç içe, diğer taraftan da şair, kapalı istiare sanatını kullanarak kendisini kastetmekle farklı ve yaratıcı bir üslup geliştirmiştir.

Gazel (Tavîl bahrinde)

وَوَكَّلَ أَجْفَانِي بَرَعِي كَوَاكِبِهِ	لَقَدْ رَاعَنِي بَدْرُ الذُّجَى بِصُدُودِهِ
وَيَا كَبْدِي صَبِرَا عَلَى مَا كَوَاكِبِهِ	فَيَا جَزَعِي مَهْلًا عَسَاهُ يَعُودُ لِي

Yol gösterdi bana zifiri karanlıkta ay ışığı, yarararak karanlığı ve görevlendirdi gözkapaklarımı gözetlemek için yıldızları.

*Çok endişeliyim, acaba karanlık geri döner mi bana diye! Ey kalbim sabırlı ol, onunla senin kalbini dağlamasına karşılık!*¹⁴

¹³ es-Se'âlibî, a.g.e., c. IV, s.356.

¹⁴ es-Se'âlibî, a.g.e., c. IV, s.369.

Duygularını gayet vurgulayıcı bir şekilde dile getirmiş olduğu bu gazel beyitlerinde şair, birinci beyitteki ikinci mısra ile ikinci beyitteki ikinci mısran sonlarında yine bedii sanatlarındaki ustalığını konuşturarak “onun yıldızları” anlamındaki "كَوَاكِبِهِ" isim tamlaması ile “onunla seni dağladı (ütüledi)” anlamındaki "كَوَاكِبِهِ" cümlesi arasında cinas yapmıştır.

Tasvir (Tavîl bahrinde)

يَصُوغُ لَنَا كَفُّ الرَّبِيعِ حَدَائِقًا
كَعَقْدِ عَقِيقٍ بَيْنَ سِمَطٍ لَأَلِي
وَفِيهِنَّ أَنْوَارُ الشَّقَائِقِ قَدْ حَكَتْ
خُدُودَ عَذَارَى نُقِطَتِ بِغَوَالِي

Boyar bizi ilkbaharın eli yeşil bahçelere inci dizisinin arasındaki bir akik taşı gibi.

Onların içinde şakayık çiçeklerinin ışıkları var; gönül çelmeleriyle tanınan bekâr kızların yanaklarına benzeyen.¹⁵

Mudâ‘ebât/Şakalaşma (Basît bahrinde)

لَنَا صَدِيقٌ يُجِيدُ لَقْمًا
رَاحَتْنَا فِي أذَى قَفَاهُ
مَا ذَاقَ مِنْ كَسْبِهِ، وَلَكِنْ
أَذَى قَفَاهُ أَذَاقَ قَاهُ

Bizim bir arkadaşımız var; yemeği çabucak mideye indirir. Bizim rahatımız onun kafasının acı çekmesine bağlıdır.

Henüz kendi kazancı olan hiçbir şeyi tatmamıştır. Fakat kafasının ağrısı ona bolluğu tattırmıştır.¹⁶

Özellikle el-Mikâlî'nin yaşadığı dönemde yaygın olan şiirle atışma tarzı dost ve edebiyat meclislerinin vazgeçilmezi olmuştur. İçeriğinden de anlaşılacağı üzere yukarıdaki iki beyitte ihvâniyyât unsuru ağır basmaktadır.

Hikmet (Serî‘ bahrinde)

Özellikle bu dönemde yaygın olan bir türdür. Arap şairlerin yanı sıra Türk ve Fars kökenli şairler daha bir sıklıkla hikmet ve felsefî konularda şiirler kaleme

¹⁵ es-Se‘âlibî, a.g.e., c. IV, s.372.

¹⁶ es-Se‘âlibî, a.g.e., c. IV, s.380.

almışlardır. Dünya ve ahiret hayatı için öğüt veren eğitici, öğretici şiiirlerden oluşmaktadır. Bu türde söylenen bazı beyitler doğrudan o toplumlarda darbimesel halini almıştır. Dolayısıyla bu tür beyitler gerek dost ve edebiyat meclisleri, gerekse toplumun birer vazgeçilmezi olmuştur.

و خيره يُحْطَى به الأبعْدُ كَمْ وَالِدٍ يَحْرُمُ أَوْلَادَهُ
ولحظها يُدْرِك ما يَبْعُدُ كالعَيْن لا تُبْصِر ما حَوْلَهَا

Nice babalar vardır ki çocuklarını mahrum eder. Onların en iyisi, en uzaktakinin kendisinden istifade ettiği kimsedir.

*Tıpkı etrafındakini görmediği halde en uzaktaki şeyi fark eden bir göz gibi.*¹⁷

(Tavîl bahrinde)

فَرَزَقُ الْفَتَى ما عاش عند مَعِيشِهِ دَعِ الْحَرَصَ وَأَقْنَعْ بِالْكَفَافِ مِنَ الْغِنَى
كما يُدْبِحُ الطاووسُ مِنْ أَجْلِ ريشِهِ وَقَدْ يَهْلِكُ الْإِنْسَانُ كَثْرَةَ مالِهِ

Hırsı bırak; bir miktar mal ile yetin. Çünkü gencin rızkı ihtiyaç anında temin ettiği şeyden ibarettir.

*Bazen malının çok olması insanı felakete sürükler. Tıpkı tavus kuşunun tüyünden dolayı boğazlanması gibi.*¹⁸

Nesir Örnekleri

Üçüncü Abbasi asrında şiirle birlikte nesir sanatı da zirveye çıkmıştır. Bu dönemde nesir, yazım teknik ve metotları, türü ve konusu bakımından oldukça genişlemiştir. Şiir ile nesir adeta iç içe girdiğinden neredeyse şair ile kâtip arasında edebî yönden ayırt edici bir özellik kalmamıştır. Çünkü bu dönemde usta bir şair aynı zamanda usta bir kâtip, aynı şekilde usta bir kâtip usta bir şair olarak tanınabiliyordu.¹⁹ Bu dönemin diğer edipleri gibi el-Mîkâlî de konumu gereği meşhur bir kâtip olmasının yanı sıra nesir içinde şiir, şiir aralarında secili nesir örnekleri sunan ender edebî simalardan biridir.

¹⁷ es-Se'âlibî, *a.g.e.*, c. IV, s.380.

¹⁸ es-Se'âlibî, *a.g.e.*, c. IV, s.381.

¹⁹ Kenan Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Erzurum: Aktif Yayınevi, 1998, s. 118.

el-Mîkâlî'nin risâle türü alt başlığı altında vermiş olduğu örneklerden birkaçına göz atalım:

İhvâniyyât

Birbirleriyle samimi iki dost arasında yapılan samimiyeti ifade eden kısa ve secili yazışma örnekleridir. Şiirdeki klasik türlerin hemen hepsinin adı altında nesir örneklerine rastlayacağımız gibi kitabet sanatına has “tebrik, kutlama, baş sağlığı” gibi özel durumlarda da nesir tarzında ihvâniyyât örnekleri de yaygın olarak kullanılmıştır. Diğer edipler gibi el-Mîkâlî de söz konusu türler kapsamında dikkate değer kitabet örnekleri sergilemiştir.

أَيَّامِي مَعَكَ بَيْنَ عُرَّةٍ وَلَمَعَةٍ وَعِيدٍ وَجُمُعَةٍ

“*Seninle geçirdiğim günler ayın ilk ışığı ile en parlak (dolunay)hali ve Bayram ile Cuma günü gibidir.*”²⁰

أَنَا أَخُو مَوَدَّتِكَ الَّذِي لَا يُخْشَى نَبُوهُ وَغَفْوُهُ وَسَهْمُ نَصْرَتِكَ الَّذِي نَحْوَ الْعِدَى نَصْلُهُ وَنَحْوِكَ
فُوقَهُ.

“*Ben senin sevgine, isyan ve nankörlük etmesinden korkulmayan kardeşim, senin zaferinin ağzı düşmana tepesi sana doğru olan okuyum.*”²¹

Vasfu'l-kütüb

Abbasiler döneminde bir âlim veya edip iddialı bir kitap yazdığında öncelikle onu halife, vezir veya sultan gibi devlet büyüklerine ithaf etmeye çalışırdı. Gereklili gördüğünde ise çağdaşı bir âlim veya edip kişilere ulaştırırdı. Eser kendisine ulaşan şair veya kâtip ise onu övücü mahiyette birkaç satırlık bir risale kaleme alırdı. Bu risale genellikle nesir türünde olup kâtip belagat sanatının tüm güzelliklerini ve inceliklerini göstermeye çalışırdı. Klasik kaynaklarda “vasfu'l-kütüb” olarak nitelenen bu risaleleri günümüzde bir nevi “kitap tanıtımı” olarak değerlendirmek mümkündür.

وَصَلَ كِتَابُكَ فَأَدْعُنْتَ الْقُلُوبَ لِفَضْلِهِ بِالْإِعْتِرَافِ وَاحْتَقَلَّتِ الْأَلْسُنُ فِي تَشْبِيهِهِ بَبَدَائِعِ
الْأَوْصَافِ، فَمِنْ مَدَّعٍ أَنَّهُ رَقِيقُ الْوَصْلِ، وَرِيقَةُ النَّحْلِ، وَمُنْتَحَلٌّ أَنَّهُ سُلَافُ الْعُنُودِ، وَقَائِلٌ هُوَ

²⁰ es-Se'âlibî, a.g.e., c. IV, s.359.

²¹ es-Se'âlibî, a.g.e., c. IV, s.359.

نَوْرُ خَمَائِلَ، وَسِحْرُ بَابِلَ، فَأَمَّا أَنَا فَتَرَكْتُ التَّمثِيلَ، وَسَلَكْتُ التَّحْصِيلَ وَقُلْتُ: هُوَ سَمَاءُ فَضْلِ
جَادَتْ بِصَوْبِ الْحِكْمِ، وَوَشِيَّ طَبِعِ حَاكِنِهِ سِنَّ الْقَلَمِ نَسِيمٍ خَلَقَ تَنَفَّسَتْ عَنْهُ رَوْضَةُ الْكَرَمِ.

*“Kitabın (bize) ulaştı. Tüm kalpler onu kabullenerek onun üstünlüğüne boyun eğdi. Birçok dil, güzel sanatları içeren anlatımlarla farklı teşbihlerde bulundu. Bir iddiaya göre ona büyü ile ulaşılmakta olup o, arı yaprağı gibidir. Onun üzüm salkımı gibi olduğu da iddia edilmektedir. Bir başkası da onun adeta yanıp sönen bir ışık ve Babil’in efsunu olduğunu söylüyor. Bana gelince, yapmacılığı terk ettim, gerçekçi bir yol izledim ve şöyle dedim: O, içinde doğru bilgileri barındıran erdemliğin gök kubbesidir. Kalemim ucuyla ince ince dokunmuş bir baskının bildirimini ve cömertliğin bahçesinin nefeslendiği bir varlığın esintisidir.”*²²

Yazının üslubuna baktığımızda, önce kâtip kendisine eserin ulaşmasından dolayı memnuniyetini belirtiyor. Sonra eserin pek fazla içeriğine girmeden bedii sanatlar bakımından taşıdığı değere vurgu yapıyor. Bunu yaparken önce kitabın ilmî ve edebî çevrelerde yaptığı yankıya değiniyor ve en sonunda kitap hakkındaki kendi görüşlerini ifade ediyor.

Şekvâ, zem, itâb

Bir kâtibin dostu, arkadaşı, sırdaşı diğer kâtibe yazdığı bir tür şikâyetnamedir. Şikâyetini yaparken dönemin olumsuz şartlarından, dostların vefasızlığından hatta daha özele inip maddi imkânsızlıklardan bile bahseder.

لَسْتُ أَدْرِي سَبَبَ عَتَبِكَ فَاتُوبَ إِلَيْكَ تَوْبَةَ سَجْرَةِ فِرْعَوْنَ، وَأَخْلَصَ وَأَعْتَدَرَ إِلَيْكَ اعْتَدَارَ النَّابِغَةِ
إِلَى النِّعْمَانِ، وَأَبْلَغَ وَأَخْضَعَ لَكَ خُضُوعَ الْمَعْرُوزِ لِلْوَالِي، بَلْ خُضُوعَ الْجَرَبِ لِلطَّالِي وَأُضْرَعَ
إِلَيْكَ ضِرَاعَ الصَّبِيِّ لِلْمَعْلَمِ بَلِ الذَّمِّيِّ لِلْمُسْلِمِ.

“Niçin beni suçladığını bilmiyorum. Bir bilsem Firavun’un büyücülerinin²³ af dilemesi gibi senden af dileyeceğim. Bu işten kurtulup Nâbiğa’nın Numan’dan özür dilemesi gibi²⁴ özür dileyeceğim. Görevden azledilen bir memurun, valinin, hatta

²² es-Se‘âlibî, a.g.e., c. IV, s.358.

²³ Burada Musa Peygamber ile Firavun’un büyücülerini arasında geçen sihirbazlık gösterisi şeklindeki düelloya telmihte bulunulmuştur.

²⁴ Câhiliye döneminde yaşamış olan meşhur Arap şairlerinden en-Nâbiğa ez-Zubyânî, 583 m. yılında Hire hükümdarı Ebû Kâbûs Numan b. Munzir’in sarayına girdi. Kral’ın en yakın nedimi iken bir ara hakkında çıkan iftira yüzünden saraydan kovuldu. Ömrünün sonlarına doğru ağır bir hastalık geçiren Kral, hastalığının da etkisiyle şair en-Nâbiğa’ya haksızlık edildiğini anlayıp tekrar bulunup Saray’a

çücenin uzun boylu biri önünde eğilmesi gibi senin önünde boyun eğeceğim. Çocuğun öğretmene, hatta Müslüman olmayanın Müslüman olmayana yakarması gibi sana yakaracağım.²⁵

Tehnie (Kutlama Mesajı)

الحمد لله على النجل الموهوم، ومرحبا بفرّة العيون وريحانة القلوب، ولد سعيد يُهنأ به
أكرمُ والدٍ، ومجدٍ طريفٍ أضيفَ إلى شرفِ تالدٍ، فأبقاهُ الله لك بسطةً عَضِدٍ تُتَصَلُّ بِذِرَاعَتِكَ
وَحَلْبٍ كَبِدٍ تَطُولُ بِهِ مَدَّةُ إِمْتَاعِكَ.

“Beklenen oğulun gelişi için Allah’a şükürler olsun. Bekleyenlerin gözbebeği, kalplerin fesleğen çiçeği. Dünyaya gelişinden dolayı en cömert babaya tebrikler yağan ve onun şerefine şeref katan mutlu çocuk. Allah senin sayende uzun süre (nefes) alıp vereceğin bir ciğer ile o babanın gücüne güç katsın.”²⁶

Kuşkusuz Ortaçağ İslâm dünyasında kaleme alınan bu çeşit yazılar aslında o dönemde Müslüman toplumda sosyal ilişkilerin ne denli ileri düzeyde olduğunun da bir göstergesidir.

Geçmiş olsun Mesajı

صَادَقَنِي كِتَابُهُ وَفِيهِ عِلَّةٌ أَجْحَفْتُ بِالْجَسَدِ، وَتَحَيَّقْتُ بِجَوَانِبِ الصَّبْرِ وَالْجَلْدِ، وَاسْتَأْنَقْتُ بِهِ
بُرْدَ الْحَيَاةِ، وَلَبِسْتُ عَنْهُ بُرْدَ الْمُعَافَاةِ.

“ Onun mektubuna rastladım. Orada bir hastalıktan bahsediyor; vücuda baskı yapan, sabır ve dayanma sınırlarını zorlayan, zamanla iyileşen ve şifa elbisesini giyen.”²⁷

Büyük bir ihtimalle yukarıda bahsi geçen “kitap” ifadesinden kasıt mektuptur. Çünkü metin de aynı zamanda içeriği itibariyle bir “ihvâniyyât” türü olduğu için ana fikir açısından dosttan dosta bir içini dökme veya derdini paylaşma duygusu ağır basmaktadır. Bununla birlikte “kitap” ifadesinden kastedilenin normal

getirilmesini emretti. Bu sırada Gassanilerin himayesine girmiş olan Nabiğa, tekrar Numan b. Munzir’in sarayına döndü ve ona meşhur “el-Kasîdetu’l-i’tizâriyye” adlı şiirini kaleme aldı. Bkz: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Süleyman Tülücü, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006, c. XXXII, “Nâbiğa ez-Zubyânî” maddesi.

²⁵ es-Se‘âlibî, a.g.e., c. IV, s.363.

²⁶ es-Se‘âlibî, a.g.e., c. IV, s.366.

²⁷ es-Se‘âlibî, a.g.e., c. IV, s.366.

bir kitap olabileceği ve metnin içeriğinde bir hastalıktan bahsedilip “tebabet” yani halk sağlığı açısından tedavi metoduna yönelik bir şifa arayışına da vurgu yapılmış olabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerekir. Yani burada yazışan iki dost hastalık ve onun şifası ile alakalı ilmi bir konuyu da münazara ve münakaşa etmiş olabilirler.

Taziye (Başsağlığı Mesajı)

كُتِبْتُ وَالْقَلَمُ هَائِمٌ وَالِدَمْعُ هَامٌ، وَالكَرْبُ دَائِمٌ، وَالجُفُنُ دَامٌ.

“Ben bu (satırları) kalem uyuklarken, gözyaşı dökülürken, acı devam ederken ve göz kapaklarımdan kan akarken kaleme aldım.”²⁸

Meşhur kâtiplerin bedii sanatlar açısından olanca maharetlerini sergiledikleri bu satırlarda peş peşe gelen kelimeler, isimler ve fiiller arasında Arapça gramer açısından da dikkat çekici ve faydalı birçok mülâhazalar mevcuttur. Örneğin yukarıdaki taziye metninde arka arkaya gelen ism-i fail kalıbındaki هَائِمٌ، دامٌ ve هَامٌ arasındaki ilişki bize ecvef fiilin ism-i faili ile nakıs ve lefif fiilin ism-i failleri arasındaki farkı göstermesi açısından ilginç bir karşılaştırma olmuştur.

Sultâniyyât

إِذَا عَبَّأَ لِلغَزْوِ وَكُتَائِبِهِ، وَأَخْرَجَ نَحْوَ العِدَا مَضَارِبَهُ، خَفَقَتْ بِبَنْصَرِهِ الأَعْلَامُ وَنَطَقَتْ الأَقْلَامُ
وَرَاءَ رِمَاحِهِ.

“O, taburlarını savaşa hazırladığında, kalkanlarını düşmana doğru uzattığında bayraklar onun zaferiyle dalgalanır ve mızraklarının arkasından kalemler dile gelir.”²⁹

SONUÇ

Ebû'l-Fadl el-Mikâlî, klasik Arap nazım ve nesir türünde belagat ve diğer bedii sanatları eşdeğerde kullanabilen ve bu meziyeti sayesinde hem nazım hem de nesir alanında devrinin öncü edip, kâtip, şair ve ediplerinden biri olarak haklı bir şekilde üne kavuşmuş olan bir tarihî kişiliktir. Nişabur ve civar bölgelerde yerel valilik

²⁸ es-Se'âlibî, a.g.e., c. IV, s.367.

²⁹ es-Se'âlibî, a.g.e., c. IV, s.372.

yapmış, ardından Gazneliler Devleti'nde kâtip ve vezirlik görevlerinde bulunmuştur. Bu makam ve mevkilerdeki görevleri esnasında bir taraftan devlet işlerini aksatmadan ve kusursuz bir şekilde yerine getirirken diğer taraftan arta kalan vakitlerinin tamamını ilmî ve edebî faaliyetler uğruna harcadığı anlaşılmaktadır. Başta Ebû Mansûr es-Se'âlibî olmak üzere birçok kâtip ve şaire hamilik yapması bunun en bariz göstergesidir.

KAYNAKÇA

- 'Abdunnûr, Cebbûr. *el-Mu'cemu'l-edebî*, Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l- melâyîn, 1984.
- Âzerşeb, Muhammed Ali. *Pejuheşi Derbare-yi Âsâr u Nushe-yi Ebu'l Fadl Mikâlî: Edeb-i 'Arabî*, Tahran, 1976.
- Brockelmann, Carl. *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Dayf, Şevki. *el-Fenn ve mezâhibuhu fi'n-nesri'l-'Arabî*, Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1943.
- Demirayak, Kenan. *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Erzurum: Aktif Yayınevi, 1998.
- el-'Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbu's-sinâ'ateyn*, Kahire, 1952.
- el-Bustânî, Butrus. *Udebâu'l- 'Arab I-IV*, Beyrut: Dâru Nazîri 'âbbûd, 1989.
- es-Se'âlibî, Ebû Mansûr 'Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâ'îl. *Yefîmetu'd-dehr fi ehli mehâsini'l- 'asr*, Kahire: Dâru'l-'ilm lil-melâyîn, c. I-IV, 1960.
- Ferrûh, 'Umer. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1989.
- Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel ve Rahmi Er, Ankara: İmaj Yayınları, 1993.
- Hasan, İbrahim Hasan. *Târîhu'l-İslâm es-siyâsî ve'd-dînî ve's-sekâfî ve'l-ictimâ'î I-IV*, Kahire: Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 1991.
- Huart, Clement. *Arab ve İslam Edebiyatı Tarihi*, çev. Cemal Sezgin, Ankara: Tisa Matbaacılık Sanayii, 1971.
- İbnu'l-Esîr, Diyâeddîn. *el-Meselu's-sâir f î edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir I-III*, Riyad: Dâru'r-Rifâ'î, 1984.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, çev. Selen Y. Kölay, Ankara: Arkadaş Yayınları, 1995.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Özgüdenli, Osman Gazi. "Mîkâlîler" maddesi, c. XXX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2005.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Tülücü, Süleyman. "Nâbiğa ez-Zubyânî" maddesi, c. XXXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006 s. 262-263.
- Yılmaz, Nurullah. "Üçüncü Abbâs Asrında Edebî Çevre", Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.